

ПЕТРЕНКО Д.В. (кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна)

ФІЛОСОФСЬКА МЕДІААНТРОПОЛОГІЯ: ПРЕДМЕТ І СТРАТЕГІЇ

Стаття присвячена дослідженню філософських стратегій сучасної медіаантропології. Проблема «людина і медіа» аналізується в контексті більш широкої проблеми «людина і техніка», що дозволяє розглядати медіаантропологію в контексті філософської антропології техніки.

Ключові слова: медіаантропологія, технічне, чуттєвість, аудіальність, медіальність.

Д.В. Петренко ФИЛОСОФСКАЯ МЕДИААНТРОПОЛОГИЯ: ПРЕДМЕТ И СТРАТЕГИИ Стаття посвящена исследованию философских стратегий современной медиаантропологии. Проблема «человек и медиа» анализируется в контексте более широкой проблемы «человек и техника», что позволяет рассмотреть медиаантропологию в контексте философской антропологии техники.

Ключевые слова: медиаантропология, техническое, чувственность, аудальность, медиальность.

D.V. Petrenko PHILOSOPHICAL MEDIAANTHROPOLOGY: THE SUBJECT-MATTER AND STRATEGIES The article deals with the research of the philosophical strategies of modern mediaanthropology. The problem "a man and media" is analyzed in the context of a much wider problem "a man and technology". It allows considering mediaanthropology in the context of philosophical anthropology of technology.

The examination of philosophy of media of the first half of the XX century allows allocating of four strategies for understanding the subject "a man and media". The first strategy is a projective one. Herein, media is realized as a projection of the human potential. The grounds for evolution of human abilities are proclaimed to be the main task of philosophy. The second strategy is a transcendental-critical one. It is based on the statement that media realizes interests of the latent social, economical or political forces. The given forces are defined as destructive ones when concerning a man. The task of philosophy is to identify and to define these forces. The third strategy is an immanent-critical one. This strategy is oriented to historical studies of media. Herein, the media itself is considered as an independent phenomenon. Philosophy, in this case, designates the criteria of danger and identifies their manifestations in the history of media.

The fourth strategy is a reconstructional one. The main task of the given strategy is to reproduce the history of media and its anthropological aspects in a neutral way. The reconstructional strategy implicitly relies on the philosophical background. The given background determines a particular understanding of history, technology, nature and a man.

Keywords: mediaanthropology, technical, sensuality, auditory, medial.

Більшість сучасних досліджень в галузях соціальних і гуманітарних наук осмислення теми «людина і медіа» будують на катастрофічній схемі, яка зображає зіткнення людини і засобів масової інформації. Ця схема конструє інфернальну картину світу, в якій агресивні мас-медіа впливають на так названу сучасну людину, стираючи її

індивідуальність, позбавляючи свободи вибору, перетворюючи в одномірну людину-масу, безликий *das Man*. Втім, багато з провідників подібної риторики справжності рідко звертають увагу на те, що використовуючи ім'я людина, вони актуалізують вже готові філософсько-антропологічні схеми, які імпліцитно зберігають гегемонію над текстами всіляких медіакритик, що складає *актуальність* нового філософського прочитання теми «людина і медіа» в контексті концептуального спів-відношення людини і техніки.

Зазначену «катастрофічну» тенденцію, що демонізує медіа, можна прослідкувати, наприклад, в роботах представників Бермінгемської школи культурних досліджень, які досить-таки часто звертались до критичного вивчення взаємодій людини і медіа, що розумілися ними виключно як мас-медіа. Антропологічна операція, яка окреслює складку людського, тут, як правило, заснована на припущенні уявної фігури іншого (жінки, робітника, іммігранта), позбавленого прав, розуму, знання. Цій фігурі делегується певні можливості при декодуванні повідомлень, дозволяється співвідносити розуміння медіаповідомлення з опозиційним кодом [12, р. 124], але все це не рятує наївного представника аудиторії від загарбницького проникнення ідеологічних інтерпеляцій або стратегій влади-знання (бермінгемці часто синтезували вільні трактування концепцій Л. Альтюссера і М. Фуко), які здатен викрити виключно критичний інтелектуал. Тільки він може допомогти всім цим новим інкарнаціям фігури благородного дикуна, які необхідно захистити від ідеології і поновити в правах, виховати критичне мислення – тобто, діяти майже за Кантом і Садам: примусити набратися сміливості і користуватися власним розумом, звільненим від ілюзій мас-медіа.

Подібні медіакритичні настрої пронизують філософію на протязі всього ХХ століття. Хіба не про це писав М. Гайдеггер в «Бутті і часі»: «у застосуванні публічної інформаційної системи будь-який інший подібний іншому. Це буття-з-іншим повністю розчиняє свою присутність кожного разу в способі буття “інших”» [9, с. 126]. Або згадаємо застереження Т. Адорно і М. Хоркхаймера, які в розвитку мас-медіа закликали побачити триумф інвестиційного капіталу, головне завдання якого – «випалити в серцях обездолених претендентів на робочі місця клеймо всесилля» [1, с. 154]. Чи є ви борцем за звільнення пригнічених або чуйним слухачем поклику Буття, безсумнівно одне, ім'я медіа, щоб воно не означало, маркує загрозу для людини або принаймні різних проявів справжності.

Однією з причин, що породила такі спрощені медіаантропології є досить-таки вузьке розуміння імені медіа, яке трактується багатьма дослідниками як синонім словосполучення «засіб масової інформації» (від фр. *moyens d'information de masse*) або «засіб масової комунікації» (від англ. *media of mass communication*). Тому більш глибоке осмислення теми «медіа і людина» відкривається в концепціях, які проблематизують ім'я медіа. Так, оригінальне переосмислення даної теми запропонував М. Маклюен. Власне, одне з визначень медіа, даних канадським дослідником, є антропологічним: медіа – це, перш за все, конфігурація чуттєвості. Виникнення нових медіа: друкарського верстату, радіоприймача, телевізора призводить до реорганізації чуттєвого сприйняття, в результаті якого одне з почуттів стає домінуючим. Як пише Маклюен, «Якщо завдяки новій технології одне або декілька наших почуттів вийдуть назовні..., то в культурі виникне нове співвідношення почуттів» [4, с. 88]. Наприклад, виникнення фонетичного письма, а пізніше його масове розповсюдження, яке досягло свого апогею після винаходу друкарського верстату, з точки зору Маклюена, виводить на перший план візуальне сприйняття. Завдяки книгодрукуванню бачення підпорядковує інші почуття, а лінійність, відкрита ще фонетичним письмом, стає основою мислення – ось формула людини «галактики Гутенберга». Усі ці процеси виривають людину з перцептивного світу, фундованого аудіальністю, що зберігала свою значущість в організації чуттєвого сприйняття до пізнього середньовіччя.

Криза «галактики Гутенберга», відповідно до Маклюена, пов'язана з виникненням радіо і пізніше телебачення, які знову реорганізують розділення чуттєвості і

встановлюють переважання аудіального і аудіально-тактильного сприйняття. Послідовник Маклюєна В. Онг називає це другою усністю (*secondary orality*), що «повертає значущість усного слова і створює аудиторію слухачів» [15, р. 134], тільки, на відміну від догутенбергівської епохи, ця аудиторія завдяки новим технологічним можливостям у багато разів збільшується.

Медіа для Маклюєна – технічне розширення можливостей людини, це штучні протези, органи, які доповнюють тіло. Медіаантропология Маклюєна засновується на строгих розділеннях «людина / медіа», «людське сприйняття / технічний протез». Осмислення спів-відношення «медіа/людина» у канадського дослідника позбавлене катастрофізму, притаманного багатьом медіакритикам, що зводять розуміння медіа до ЗМІ. Для Маклюєна медіа-технологія – це даність, яка обумовлює сприйняття і розуміння. Дослідник закликає прийняти цю даність, підкреслюючи, що будь-яка критика нових для тієї чи іншої епохи медіа вкорінена в залежності від інших медіа. Розвиток медіа-технологій варто розглядати виключно як процес, який, з одного боку, провокує реконфігурацію людського сприйняття, мислення і дії, з іншого – розширює їх можливості. Все ж, з точки зору Ф. Кіттлера, «у Маклюєна методично суперечливим залишається так і не поставлене під сумнів основне припущення про те, що людина природним чином є суб'єктом усіх медіа» [2, с. 24]. В концепції самого Кіттлера зміни медіа пояснюються виключно їх технологічним співвідношенням один з одним, що, як вважає німецький дослідник, зумовлює незалежність розвитку медіа-технологій від людських дій.

Медіаантропология Кіттлера радикалізує положення теорії Маклюєна, повною мірою позбавляючи людину статусу суб'єкта медіа-технологій. Як пише Кіттлер, «техніка і тіло: теза, якщо сформулювати її терміново, буде звучати так: нам нічого невідомо про наші почуття, поки медіа не запропонують їх моделі і метафори» [2, с. 29]. Так, народження філософії в Давній Греції Кіттлер пов'язує з виникненням іонічного алфавіту і технологій запису на восковій дошці; а винахід кінематографу, з точки зору дослідника, вплинув на концепції пам'яті кінця XIX початку XX віків як в медицині (М. Бенедикт), так і в антропософії (Р. Штайнер). Спираючись на тріаду уявне / символічне / реальне психоаналізу Ж. Лакана і теорії інформації К. Шенона, Кіттлер стверджує, що медіа не тільки детермінують організацію людського досвіду, але й визначають усі форми його самоопису. Варто відзначити, що базова для медіатеорії Кіттлера паралель між структуралізмом і досягненнями теорії інформації досить-таки спірна. Так, Д. Мерш відзначив, що «між формальними мовами і машинами Тьюринга, з одного боку, і структурною лінгвістикою або концепцією відмінностей постструктуралізму, з іншого – нездоланна прірва, адже ні ітерація знаків, ні процеси фігурації не відповідають поняттю правила/закону в його строго математичному сенсі» [6, с. 211]. Втім, таку досить суперечливу паралель провів ще Ж. Лакан в доповіді «Психоаналіз і кібернетика» [3, с. 417].

Співвідношення технічної моделі і символічного обґрунтоване Кіттлером, справді, недостатньо переконливо, що ставить під сумнів також можливість односторонньої технологічної детермінації. Все ж твердження німецького мислителя про те, що медіа-технології здійснюють схематизацію сприйняття, дозволяє йому провести реконструкцію в діахронічному зрізі перцептивних трансформацій кінця XIX початку XX віків у дослідженні «Грамофон, фільм, друкарська машинка». За визначенням Кіттлера, «Сутність людини перемістилася в апарати. Машини зайняли місце центральної нервової системи» [13, р. 16]. Концепція Кіттлера зберігає розрізнення «медіальне / людське» і повністю підпорядковує людину медіа, що дозволяє її визначити як радикальну форму наміченої ще у Маклюєна медіадетерміністської антропології. Інтелектуальна оптика Кіттлера нейтральна; його завдання, як і в археолога знання за М. Фуко, – відсторонений опис та констатація зміщень і розломів. Домінування медіального для Кіттлера, як і для

Маклюена, – неминуча даність. Висновок і Кіттлера, і Маклюена однозначний: медіа-технології детермінують людське.

Розрізнення «людина/медіа» і ширше, «людина/техніка», також спрямовує формування векторів медіатеорії В. Флюссера. Варто відзначити, що в текстах Флюссера не знайти послідовного визначення імені медіа, воно вживається німецьким філософом в різних смислах: і як мас-медіа, і як посередник, і як канал розподілення інформації. Розвиток медіа-технологій веде до втрати того, що Флюссер називає запозиченим у Гусерля поняттям «життєвий світ». Історія людства тут стає історією відчуження від певної первинної справжності, знищеної розвитком медіа-технологій. Відповідно до Флюссера, «повільний і трудомісткий культурний розвиток людства може розглядатися як поступовий відступ з життєвого світу, як поступово зростаюче відчуження. З першим кроком назад з життєвого світу – з контексту людей, що торкаються речей, ми стаємо обробниками» [8, с. 72]. У статті «Лінія і поверхня» німецький філософ пише: «У нашій цивілізації існує два типи медіа, які викликають наше відчуження: лінійно-фікційні (книги, комп'ютерні розрахунки) і поверхнево-фікційні (фільми, тв-програми)» [11, р. 29]. Якщо концептуалізація зв'язки «лінійність і медіа» була запозичена Флюссером у Маклюена, то за допомогою поняття поверхня німецький філософ намагається помислити створений медіа-технологіями образ.

В дослідженнях образу Флюссер також вибудовує схему втрати ідилічної повноти «торкання речей». Первинну підміну здійснює образ, який стає посередником між світом і людиною. Наступний етап відчуження створюється науковими текстами, що вводять мислення, засноване на опосередкуванні калькуляції, яке, в свою чергу, на новому етапі розвитку медіа-технологій породжує техногенний образ, – за визначенням німецького філософа, – абстракцію третього ступеня. Тому фотоапарат, який виник в результаті серії зміщень (образ-текст-техногенний образ), ні в якій мірі не фіксує реальність, як стверджують наївні теорії фотографії, а виробляє абстракції. Акт фотографування, – з точки зору Флюссера, – це результат перекодування, можливий завдяки багатоміжному розвитку медіа-технологій.

Своє завдання німецький мислитель бачить у створенні критики, яка допоможе «звільнити простір для людського наміру в світі захопленому апаратами» [7, с. 88]. Це протиставлення «людський намір / апарат» складає основу для досить-таки оригінальних антропологічних розмислів Флюссера про людину цифрової епохи, яка хоч і представляється німецьким філософом як Ніщо, але все ж відкриває дивні можливості для проективної творчості, адже «людина і мистецтво синоніми, це те, що відділяє нас від тваринного світу» [11, р. 56]. Парадоксально, в точці абсолютного відчуження Флюссер знаходить ресурс для нової актуалізації естетичної утопії і ствердження можливості творчої автономії. Як писав шанований різними поколіннями німецьких філософів поет Ф. Гельдерлін, «Де небезпека, там виростає і рятівне». Фундаментальне відчуження несподівано обертається вимушеною можливістю свободи. В даному жесті приховується протиріччя флюссерівської антропології. З одного боку, медіа-технології несуть загрозу людині, вводять її в оману, нав'язують ті або інші моделі сприйняття і розуміння, дроблять свідомість на частки [10, р. 170], а з іншого, – на вершині свого ілюзорного домінування над людським відкривають можливість творчості постлюдини. Але все ж, не дивлячись на примарний просвіт «рятівного», в розмислах Флюссера на тему «медіа і людина» переважає мотив відчуження і апокаліптичний тон.

Ретроспективне конструювання ідилічної повноти людського досвіду, що порушується вторгненням медіа-технологій, є нічим іншим як черговим проявом риторики справжності, яка є основою для різних ліній філософської критики медіа. Означена риторика досить часто формує непохитні настанови різноманітних дискурсів про медіа: від викриття мас-медіапропаганди і досліджень медіавпливу до критики тотального поневолення можливостей людського сприйняття і розуміння машинізованими стандартами медіа. В цьому пункті медіаантропологія продовжує

традиції, сформовані ще в межах філософії техніки. Людина і машина, людина і технологія – один із найважливіших сюжетів у філософії починаючи з XIX сторіччя. Для того щоб помислити виток медіакритичної риторики справжності необхідно звернутися до реконструкції диспозитивів, які маркують і сьогодні як розуміння зв'язки «людина і техніка», так і похідної від неї «людина і медіа». Таким чином, питання про медіантропологію стає частиною більш складного питання про філософську антропологію техніки.

У філософії XIX – XX віків можна визначити принаймні чотири стратегії філософського осмислення теми «людина і техніка». Перша – проекційна, техніка тут розуміється як проекція людських можливостей або даностей (Е. Капп, А. Еспінас, З. Фройд, Х. Заксе). Завдання філософії тут – обґрунтувати еволюцію людських здібностей, або просто констатувати їх розвиток. Друга, трансцендентно-критична, виходить з положення, що техніка реалізує інтереси прихованих соціальних, економічних чи політичних сил, що спрямовують її проти людини, і, відповідно, завдання філософії – ідентифікувати і поіменувати ці сили, а також здійснені ними деструктивні процедури (К. Маркс, Ф. Енгельс, Е. Блох, Т. Адорно, Г. Маркузе). Третя стратегія, іманентно-критична, орієнтована на історичне дослідження техніки в своїй автономності і фіксацію точки втрати, зради, перевертання, забуття, в якій техніка починає загрожувати людському. Філософія тут намічає критерії небезпеки і ідентифікує їх прояви в контексті історичного розгляду техніки (Х. Ортега-і-Гасет, О. Шпенглер, Л. Мамфорд, М. Гайдеггер). Четверта стратегія, реконструкційна (також в смислі М. Фуко її можна назвати археологічною), формально ставить своїм завданням нейтральне відтворення історії техніки і її антропологічних аспектів, тому представники цієї стратегії дещо критично ставляться до будь-яких співвіднесень їх досліджень з філософією (Д. Хедрік, А. Пейсей, В. Фаульстіх). Тим не менш, варто відзначити, що імпліцитно реконструкційна стратегія все ж спирається на філософські схеми, які задають певне розуміння історії, техніки, природи і людини, що некритично приймається дослідниками.

Ці чотири стратегії можуть бути екстрапольовані і на медіатеорії, в межах яких цілеспрямовано розроблялася або скісно передбачалась та чи інша філософська медіантропологічна концепція. Отже, можна виділити також чотири лінії медіантропології. Перша лінія – проекційна – засновується на розумінні медіа або як інструменту, що використовується людиною, або як протеза, який розширює людські можливості (М. Маклюен, В. Онґ). Друга – трансцендентно-критична – розглядає медіа в контексті соціальних, економічних або політичних відносин і орієнтована на виявлення прихованих сил (наприклад, стратегій капіталу, ідеологічних ефектів або конфігурацій поля), які управляють взаємодіями людини і медіа (Т. Адорно, М. Хоркхаймер, П. Бурдьє, Р. Вільямс, С. Голл, Ж. Бодрійяр). Третя – іманентно-критична – орієнтована на відновлення чи створення історії медіа як історії підміни, втрати або забуття – процедур, що призводять до деструктивності взаємодій людського і медіального (А. Флюссер, Д. Кампер, в певних аспектах Р. Дебре). На відміну від трансцендентно-критичної стратегії, іманентно-критична не шукає за медіа певні приховані сили, а розглядає медіа як автономні явища, що формують і деформують сприйняття та розуміння людини. Четверта – реконструкційна або археологічна – спирається на розробку генеалогічного опису зв'язки «медіа-людина» (В. Фаульстіх, Ф. Кітлер, Е. Хутамо, Д. Парікка). Представники реконструктивістської медіантропології досить-таки скептично оцінюють спів-віднесення їх досліджень із філософією, що, взагалі, не виключає використання ними імпліцитно низки філософських положень, які виявляються при більш ретельному прочитанні.

Таким чином, у філософській медіантропології можна побачити відображення сюжетів і схем, намічених ще в межах різних ліній філософії техніки. Ці схеми окреслили концептуальні плани і ретранслявали конфігурації диспозитивна, що розподіляють економію людського / технічного / медіального.

Література

1. Адорно Т., Хоркхаймер М. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты / Теодор Адорно, Макс Хоркхаймер [пер. с нем. М. Кузнецов]. – СПб. : Медиум, Ювента, 1997. – 312 с.
2. Киттлер Ф. Оптические медиа. Берлинские лекции 1999 г. / Фридрих Киттлер [пер. с нем. О. Никифоров]. – М. : Логос/Гнозис, 2009. – 271 с.
3. Лакан Ж. Семинары. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа (1954-1955) / Жак Лакан [пер. с фр. А. Черноглазов]. – М. : Гнозис, Логос, 1999. – 520 с.
4. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего / Маршалл Маклюэн [пер. с англ. И. Тюриной] – М. : Академический проект, 2005. – 495 с.
5. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Маршалл Маклюэн [пер. с англ. В. Николаева] – М. : Кучково поле, 2003. – 464 с.
6. Мерш Д. Мета/диа / Дитер Мерш [пер. с нем.] // Антология медиафилософии [ред.-сост. В. Савчук]. – СПб. : Изд-во РХГА, 2013. – С. 204-218.
7. Флюссер В. За философию фотографии / Вилем Флюссер [пер. с нем. Г. Хайдаровой]. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. – 146 с.
8. Флюссер В. О проецировании / Вилем Флюссер [пер. с нем. М. Степанов]. – Хора. – № 3/4 (9/10). – С. 65-76.
9. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер [пер. с нем. В. Бибихин]. – М. : Ad Marginem, 1997. – 451 с.
10. Flusser V. Into the universe of technical images / Vilem Flusser [trans. from the germ. N. Roth]. – Minneapolis / London : University of Minnesota press, 2011. – 192 p.
11. Flusser V. Writings / Vilem Flusser [trans. from the germ. E. Eisel]. – Minneapolis / London : University of Minnesota press, 2002. – 229 p.
12. Hall S. Encoding/decoding / Stuart Hall // Culture, media, language. Working papers in cultural studies, 1972-1979. – London, New York : Routledge, 2005. – P. 117-127.
13. Kittler F. Gramophone, film, typewriter / Friedrich Kittler [trans. from the germ. G. Winthrop, M. Wutz]. – Stanford : Stanford university press, 1999. – 315 p.
14. Kittler F. Perspective and the Book / Friedrich Kittler [trans. from the germ. S. Ogger]. – Grey Room, Cambridge : Inc. and Massachusetts Institute of technology. – 2001 – № 5. – P. 39-53.
15. Ong W. Orality and literacy: The Technologizing of the World / Walter Ong. – London, New York : Routledge, 2002. – 203 p.

